

XVII

KLASZTOR ŚW. ELIASZA I ŚW. KRZYŻA W KOWNIE

1. ZAŁOŻENIE I PRZEBIEG FUNDACJI

W dniu 15 lipca 1705 r. karmelici boski zakupili w Kownie nad brzegiem Niemna plac z domem murowanym i ogrodem, pod fundację klasztoru. Zamieszkali w zakupionej kamienicy, przeznaczając część domu na kaplicę. Wnet znaleźli fundatorów. Krzysztof i Anna z Zawiszów Szczytowie, kasztelanowie smoleńscy, dnia 4 września 1716 r. zapisali zakonnikom majątek Kaczaniszki położony nad Niemnem w pobliżu Czerwonego Dworu. Wkrótce wybudowali im murowany kościół pod wezw. św. Eliasza. Fundację Szczytów zatwierdził w 1726 r. król August II.

Znaczniejszymi dobrodziejami klasztoru byli: Oziembłowski z żoną Marcinellą z Dąbrowskich, sędzia pow. wiłkomirskiego, oraz Marcjan Dąbrowski, marszałek pow. wiłkomirskiego.

Z uzyskanego funduszu karmelici zakupili parę domów i placów w mieście oraz wybudowali przy kościele św. Eliasza drewniany klasztor. Mieszkali tam ponad 40 lat. W roku 1770 za pozwoleniem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego i Kurii Biskupiej w Wilnie, konwent dokonał zamiany swych nieruchomości z magistratem miasta. Odał miastu place i domy z wyjątkiem kościoła Św. Eliasza, a magistrat przekazał Zakonowi kościół Św. Krzyża wraz z parafią. Miasto zaproponowało karmelitom sprzedaż świątyni za 40.000 zł. Karmelici złożyli w gotówce 35.000 zł oraz swoje place w mieście o wartości 4.500 zł. W 1772 r. o. Krzysztof od św. Józefa, przełożony rezydencji, objął w posiadanie kościół Św. Krzyża. Przy kościele ojcowie wybudowali murowany klasztor. Odtąd stali się właścicielami dwóch kościołów w Kownie.

W klasztorze tym ok. 1821 r. istniał kanoniczny nowicjat, a później przez pewien czas studia filozoficzne. W 1826 r. przebywało tam 16 zakonników, a w 1835 r. już tylko 9. Klasztor został zniesiony dekretem carskim z dnia 13/26 marca 1845 r. Budynek zamieniono na wojenny szpital. Dwóch starych karmelitów zamieszkało czasowo w drewnianym

domku przy kościele Św. Krzyża. W dniu 1/13 maja 1845 r. z polecenia rządu obie świątynie karmelitów w Kownie zamknięto. Kościół Św. Krzyża pod koniec XIX w. został znów otwarty. Przywrócono w nim nabożeństwa i parafię z obsługą kleru diecezjalnego. Natomiast kościół Św. Eliasza popadł w ruinę.

2. OPIS KOŚCIOŁA (ŚW. KRZYŻA) I ZAKRYSTII

Dnia 10 lipca 1510 r. Dorota Nabokowa z Kowna zapisała na rzecz Kościoła swoją posesję nad Niemnem i zbudowała własnym nakładem drewnianą kapliczkę, oddając ją duchowieństwu diecezjalnemu. Magistratowi miasta przyznała prawo patronatu i prezenty. W 1537 r. ks. bp Paweł Holszański, ordynariusz wileński, zatwierdził fundację. Początkowo należała ona do parafii w Kownie. W XVII w. założono przy kaplicy osobną parafię. Jej proboszcz, ks. Kazimierz Zodkiewicz wybudował w 1685 r. murowany kościół, którego konsekracji dokonał bp wileński Konstanty Brzostowski w dniu 27 czerwca 1700 r.

Kościół murowany w stylu barokowym, jednonawowy z transeptem, na rzucie krzyża łacińskiego. Długość kościoła 44 1/2 łokcia, szerokość (z kaplicami) 36 łokci, obwód — 205 1/2 łokcia. Sklepienia kolebkowe, a w skrzyżowaniu transeptu krzyżowe. Okna w lunetach. Posadzka z cegły. Ściany podzielone pilastrami korynckimi i szerokim gzymsem obiegającym wewnątrz świątyni. W jej podziemiach dwie krypty grobowe, przeznaczone na grzebanie duchowieństwa i dobrodziejów. Po bokach kościoła dobudowane były dwie kapliczki nie mające bezpośredniej łączności z jego wnętrzem. Kaplice nie tynkowane, kryte gontami. Dachy kościoła pulpitowe i krzyżowe, z sygnaturką nad skrzyżowaniem transeptu.

W prezbiterium wielki ołtarz murowany, w dwóch kondygnacjach, z białymi kolumnami korynckimi, wśród których stały gipsowe statuy świętych, naturalnej wielkości. Ołtarz przyozdobiony sztukaterią. W centralnym polu ołtarza, między kolumnami wielki krzyż z drewnianym korpusem Chrystusa Ukrzyżowanego. W górnej kondygnacji, w zwieńczeniu ołtarza, na obłoku, na tle złocistych promieni postać Boga Ojca z kulą i berłem. Z obłoku wynurzało się sześciu aniołów. Mensa murowana, z tabernakulum i trónem snycerskiej roboty. W zwieńczeniu tronu, pośrodku czterech wazonów, na księdze symboliczny baranek w złocistych promieniach. W prezbiterium stalle. Balustrada drewniana.

Na ścianach centralnych w transepcie: z prawej strony stał ołtarz Matki Bożej Szkaplerznej, a z lewej św. Józefa.

Nad portalem wejściowym wznosił się chór muzyczny na trzech murowanych arkadach. Balustradę i pola łuków od strony zewnętrznej zdobiły kompozycje malarskie świętych, ujęte w obramienia stiukowe.

Organy ośmiogłosowe z bębenkiem, dzwoneczkami i dwoma miechami.

Ściany kościoła przyozdobione były polichromią. W nawie 16 obrazów Męki Chrystusa, malowanych *al. fresco* w obramieniach gipsowych. W transepcie 10 kompozycji w obramieniach stiukowych, z wizerunkami apostołów i świętych. Sklepienie nawy ujęte w 8 kompozycji malarskich przedstawiających ważniejsze tajemnice wiary. W kopule na skrzyżowaniu transeptu była scena Zesłania Ducha Św. na apostołów. Poniżej w narożnikach nad filarami, wyobrażenia czterech doktorów Kościoła. Na sklepieniu w prezbiterium gloria Trójcy Św. W czterech rogach prezbiterium kompozycje czterech ewangelistów, w obramieniach stiukowych. Oprócz malarstwa ściennego były też w kościele obrazy malowane na płótnie: św. Teresy z Avila, św. Jana od Krzyża, św. Heleny oraz feretron przenośny Matki Bożej Szkaplerznej (z podobizną św. Józefa na odwrocie).

Z lewej strony prezbiterium znajdował się magazyn kościelny, a z prawej bogato wyposażona zakrystia. Według wizyty klasztoru z 1820 r., posiadała ona 56 ornatów, 4 kapy, 10 firanek do ołtarzy, 10 haftowanych antepediów, 20 humerałów, 26 alb, 9 komży, 8 obrusów, 2 ręczniki do lawaterza, 8 ręczników do ołtarzy, 40 korporałów, 50 puryfikaterzy, 3 dywany oraz naczynia srebrne: 2 monstrancje wyłaczane, 3 relikwiarze, 2 puszki pozłacane, 14 kielichów złoconych, taca i 1 para ampułek, trybularz z łądką i łyżeczką, kustodia, 6 lichtarzyków przy tabernakulum i szata przy obrazie Matki Bożej Szkaplerznej.

Kościół otoczony był z zewnątrz ogrodzeniem ze słupkami murowanymi i balaskami z drzewa. Naprzeciw portalu kościoła — sklepiona brama z kolumnami i furtką. W tympanonie herb Zakonu. W obrębie cmentarza, obok świątyni — dzwonnica z trzema dzwonami.

3. KLASZTOR I JEGO UPOSAŻENIE

Klasztor murowany, piętrowy (podpiwniczony) o trzech skrzydłach. Skrzydło północne liczyło 51, zachodnie (nad Niemnem) 46, południowe 22 sążnie długości. Kondygnacja parterowa posiadała 16 cel mieszkalnych, refektarz, kuchnię, spiżarnię, piekarnię i bielizniarkę. Posadzka na korytarzach z cegły. Przy furcie mieściły się pokoje gościnne. Na piętrze była biblioteka, sala rekreacyjna, cele mieszkalne i chór zakonny.

Z zewnątrz klasztor nie tynkowany, pokryty dachówką. Wszystkie jego zabudowania otoczone były parkanami. Od narożnej celi prowincjalnej do browaru ciągnął się mur (o długości 77 sążni), kryty gontami; od browaru do stajni ogrodzenie dębowe z 22 murowanymi filarami. W środku tego ogrodzenia była brama wjazdowa murowana, w porządku doryckim, pokryta blachą. Od stajni do cmentarza, na po-

ładnie, biegł parkan z dyli drewnianych, z filarkami murowanymi. Od cmentarza obok rzeki Niemna, z jednego rogu klasztoru do drugiego był parkan ze sztachet, na podmurowaniu, z 24 murowanymi filarkami.

Na dziedzińcu naprzeciw bramy wjazdowej znajdowały się: drewniana lodownia, browar piwny, stajnia na 30 koni, studnia, spichlerz, mieszkania dla służby i stajnie dla bydła. Do konwentu należały dwa młyny — wodny i na wiatr. Przy klasztorze, obok starej drogi, w stronę Niemna rozciągała się posiadłość karmelitów z ośmioma ogrodami, sześcioma stawami i dwoma domami (o rozmiarach 12×18 łokci). Do klasztoru należało 40 włók 4 morgi 223 pręty gruntu. W 1819 r. konwent miał 2.633 ruble sr. 15 kop. dochodu rocznego, a rozchodu 3.038 rubli sr. 28 1/2 kop.

Źródła: APKB w Czernej. AP 4. Wizyta całego funduszu klasztoru św. Krzyża dycjezji i gubernii [!] wileńskiej, powiatu i dekanatu kowieńskiego, prowincji litewskiej Zakonu Karmelitów Bosych za rok 1820, skutkiem ukazu Wileńskiego Rzymsko-Katolickiego Konsystorza oddziału rządowego za N. 3502, dnia 31 miesiąca czerwca teraźn. 1820 wydanego sporządzona k. 22—36. J. M. Giżycki. Kilka szczegółów fragmentarycznych o prowincji litewskiej karmelitów bosych (rkps 35, k. 43—51). E. Heleniusz. Wspomnienia narodowe. Paryż 1861 s. 445. Scutum antiquitatis carmelitanae. Vilnae 1741 s. 339.

